

117. Парчева Л.П. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною [1917 – поч. 1918 рр.]: Автореф. дис... докт. іст. наук. – Львів, 1995.
118. Симон Петлюра та українська національна революція. Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995.
119. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997.
120. Дипломатія незалежних українських урядів // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001.
121. Громадянська війна: різні кольори терору // Політичний терор і тероризм в Україні. – К., 2002.
122. Савченко В.А. Дванадцять войн за Украину. – Х., 2005.
123. Литвин С. Суд історії. Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001.
124. Савченко В.А. Симон Петлюра. – Х., 2004.
125. Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра. Життя і діяльність. – К., 2005.
126. Солдатенко В.Ф. У пошуках соціальної й національної гармонії (Ескізи до історії українського комунізму). – К., 2006.
127. Крижановська О.О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.) – К., 1998.
128. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – К., 2007.

Summary

The article investigates new approaches in comprehending historical experience and the lessons of revolutionary period of 1917-1920th in Ukraine. The author comes to a conclusion that by now many of the past events, phenomena and tendencies have acquired more precise estimation than several years ago.

В. Д. Яремчук

ДО ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ СХІДНОЇ ТА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Загострення загальної політичної кризи, прискореної I світовою війною, поставило на порядок денний вирішення проблеми національного державотворення “малих” європейських народів до яких належали й українці. Однак, через збіг обставин, власне, “українське питання”, яке стосувалося долі найбільшого (!) з недержавних народів Європи, перебувало у ще скрутнішому становищі, ніж перед світовим побоїщем. Парадоксальність ситуації виявлялася у тому, що український суспільно-політичний державницький рух, вирвавшись з вузьких рамок Росії та Австро-Угорщини і ставши складовою “великої” політики, попросту не вписувався в якості суб’єкта політичного процесу у нову геополітичну архітектуру Європи. Не отримавши розуміння й підтримки з боку власних держав, ні від міжнародного соціалістичного антивоєнного руху в особі партій колишнього II Інтернаціоналу, а в наступному і з боку Антанти (“14 пунктів” В. Вільсона) українські політичні сили були вимушені і надалі боротися за своє національне звільнення, соціальний прогрес здебільшого самотужки.

Досить напружена і навіть критична ситуація для українців склалася в Західній Україні у 1916-1917 рр. Давали взнаки роки виснажливої війни та окупації значних теренів Галичини та Буковини, що завдало суттєвих втрат українству, руйнації його громадсько-політичного та господарського інституційного життя. Стагнація Центрального блоку фактично перекреслювала плани щодо вирішення національного питання в глобальному масштабі – утворення українського коронного краю у складі Австрії та Української держави на звільнених від Росії теренах Наддніпрянської України. Виникнення ж наприкінці 1916 р. волею монархів Німеччини та Австро-Угорщини Конгресової Польщі, яка розглядалась як стратегічний партнер у війні, та намір розширити автономію Галичини під зверхністю поляків ще відчутніше зменшували шанси на будь-яке позитивне вирішення української проблеми.

Вирішальний вплив на активізацію національного руху в Західній Україні справила Лютнева 1917 р. революція в Росії та початок державотворення ряду європейських народів, в першу чергу українців в Наддніпрянщині. Згадані події значною мірою стали орієнтиром для західноукраїнської громади, її партійно-політичної еліти. Через це цілком логічними виглядали дії провідного національного політичного представництва Західної України – української парламентської фракції у віденському парламенті (УПРепрезентація), яка складалася з представників національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної партій, коли вона разом з іншими слов’янськими угрупованнями починаючи з травня 1917 р. висувала домагання “правно-державного переустрою” Австрії в напрямі федеративної держави, до якої

мали увійти об'єднані в національних територіях рівноправні народи, утворення окремої автономної української провінції. Про це йшла мова й у заяві виголошеній 30 травня 1917 р. від імені УПРепрезентації Є. Петрушевичем, в якій підкреслювалося, що українці Австрії "вітають прагнення українців у Росії скористатися правом націй на самовизначення і докладуть усіх зусиль, щоб боротьба за право великого українського народу вільно розвиватися на своїй національній території завершилася успішно"[1, с.35-36]. Першочергові домагання українців в підавстрійських межах стосувались опротестуванню намірів сполуки українських земель з польськими та утворення української національно-територіальної автономії у складі Австрії згідно державницької традиції земель, які входили до корони короля Данила Галицького. Від політичних чинників Австро-Угорщини вимагалось дотримуватися історичного права, за яким Холмщина, Підляшшя та Волинь мали бути вилучені із складу Польщі і включені до Наддніпрянської України.

Прикметно, що ця заява була зроблена майже одночасно з історичним I Універсалом Центральної Ради, за яким проголошувалося право українського народу на політичний суверенітет. Як бачимо, згадані прагнення вирішення національного питання в Австро-Угорщині нагадували національно-державницькі обрії, які опановувала громадськість в Наддніпрянській Україні – від місцевої до широкої політичної автономії України у складі федеративної демократичної Російської республіки, необхідність об'єднання всіх українських земель, причому, як наголошував голова Центральної Ради М. Грушевський, не лише "підросійських" [2, с.121-133,125]. Однак, не маючи суттєвих важелів впливу на перебіг подій, місцеві українські політики здебільшого ще не могли вирватися за межі вимог національно-територіальної автономії та легального тиску на владу. Тим більше, що висловлювані з боку слов'янських народів Австрії, українців паради суверенітетів залишалися далекими від їх втілення. На їх перепоні були імперські інтереси, які прагнули зберегти Австрію як унітарну державу.

Відчутна поміркованість політичного проводу українства у відстоюванні національних інтересів мала своє пояснення. Адже питання української державності, прискорене війною і соціальними революціями 1917 р., перекинулося в практичну площину досить зненацька. Та й воєнні лихоліття значно підірвали сили українських громадсько-політичних структур і політичних партій. До того ж, на відміну від Великої України, де з різною інтенсивністю, але проходив переговорний процес між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, де стан революційної демократії, який граничив з анархією, дозволяв практично втілювати принципи автономії; в Австро-Угорщині ці процеси фактично були заблоковані центральним урядом, а межуючими націями – в першу чергу угорцями та поляками – українцям взагалі відмовлялося не лише в праві на автономію, але й існуванні як окремішньої нації. За цих обставин національний провід дотримувався найдоцільнішої, як на його думку, традиційної тактики "австрополяїзму". Причиною її було відтворення ситуації, яка дуже нагадувала події революційної доби 1848 р. Саме тоді український загаль приєднався до централістського табору і виступив на боці контрреволюції проти ліберально-революційних рухів поляків та угорців, які в ім'я власної державності намагались остаточно розтопити українців в своїх національних загалах. Поглиблення денационалізації 500-тисячної української громади в Угорщині; утворення Конгресової Польщі, куди увійшли деякі українські етнічні землі; намір створення польської галицької автономії у складі Австрії знову реанімували цю небезпеку, через що українці мусили і надалі триматися опіки Відня як верховного арбітра. Військові дії, що продовжувались в Галичині та Буковині ізолювали українців по обидва боки фронту, не даючи їм змоги узгодити свої дії на загальнонаціональній ниві.

Водночас успіхи державотворчого процесу, ініційованого Центральною Радою, надихали багатьох підавстрійських українців на більш рішучі дії. Про це свідчили й радикальні вимоги українських старшин (травень 1917 р.) щодо об'єднання Галичини з Великою Україною. Критично оцінили позицію УПРепрезентації, як таку, що йшла врозріз з інтересами українського народу, збори українського студентства, які відбулися у червні 1917 р. у Відні. Через декілька днів у Відні відбулася зустріч українських послів з громадськістю, де перед парламентарями були поставлені вимоги більш рішучих дій в захисті правно-державного становища українців, в тому числі по перетворенню Австрії у федерацію самостійних держав, соборності всіх українських етнічних теренів, налагодження тісного співробітництва з Центральною Радою у Києві. Подібні радикальні ідеї поширювалися українською стороною і в Європі. Так, у другій половині 1917 р. в Лозанні була видана брошура відомого українського діяча М. Лозинського "Les de la Pologne sur la Galicie", в якій пропагувалися як ідеї української автономії, так і об'єднання українських земель у Великій Україні.

Згадані події вказували на глибокий "розлам", який все відчутніше проявлявся в українському суспільстві, суперечність між поміркованим напрямом тодішнього політичного проводу старої формації, зокрема, УПРепрезентації, сформованої до I світової війни, провідної УНДП та значно радикалізованими в роки війни народними масами, устремління яких значно

випереджали дії легітимного керівництва. Загострювалися й протиріччя між самими українськими партіями. Якщо УНДП, базуючись на буржуазно-демократичних цінностях, не бачила потреби у зміні існуючого суспільного ладу, то їх опоненти – соціал-демократи та радикали, виходячи з соціалістичних доктрин, вбачали в капіталістичному ладі перепону на шляху до вільної України. З поширенням в українському середовищі антивоєнних настроїв, починаючи з 1915 р. під впливом лівого крила європейської соціал-демократії в Галичині отримує поширення рух під загальною назвою “Інтернаціональна революційна соціал-демократія” (Львів, Станіслав, Стрий, Тернопіль та інш.), який передбачав вирішення національного питання шляхом “злуки Галичини з рештою України, а далі: Україна у вільній Східноєвропейській федерації” [3, с.128-129].

До того ж дії офіційного Відня по відношенню до українців своїми пустопорожніми обіцянками, при фактичному потуранню своєму польському партнерові, лише знижували активність українського політичного проводу та дезорієнтували його. Згадати хоча б заяви імператора Карла І, який ще в листопаді 1916 р. щодо майбутньої долі Галичини пообіцяв: “Все, включно до окремої української провінції, буде поладнане в користь українського народу” [4, с.14]. У вересні 1917 р. з боку уряду був висловлений намір поділу коронних країв на національні округи з власними автономними адміністраціями [5, с.131]. Однак, щодо українців влада і надалі прагнула до комбінацій зовсім іншого спрямування. Виходячи із вірогідної оцінки, що існування українського краю поряд з самостійною Україною об’єктивно мало вести до їх з’єднання [6, с.172], в урядових колах обстоювалась думка щодо необхідності включення українських земель до складу Польщі, яка, в свою чергу мала увійти рівноправним партнером до Австро-Угорщини.

З цього історичного кута українські громадсько-політичні сили Австро-Угорщини вивело оприлюднення в листопаді 1917 р. ІІІ Універсалу Центральної Ради, за яким Україна стверджувалася як Держава, хоча й у формі федеративного зв’язку з Росією. Західний політичний провід, українська громадськість завдяки цьому отримували могутню підтримку, якщо і не в політичному, то в психологічному сенсі. Адже окрім теоретичних розробок в руслі національної ідеї, висловлених ще наприкінці ХІХ ст., що передбачало досягнення національної автономії та утворення в майбутньому соборної української держави, про що свідчили програми українських партій – УНДП, УРП, УСДП [7, с.23-26,32], завдяки проголошенню ІІІ Універсалом Української Народної Республіки підавстрійські українці отримали доконаний факт ймовірності цього досягнення. Відтепер національні політичні сили отримали можливість закликати не лише до традицій князівської давнини, історичних прав, постулату права націй на самовизначення, а й до конкретного прикладу державотворення українців у Наддніпрянській Україні.

З проголошенням Української держави для західних українців з’явився сприятливий зовнішній фактор від якого вони могли і бажали отримати реальну допомогу. Згаданий фактор суттєво підвищував шанси західних українців на національний поступ, які дотепер залишалися в “тіні” більш сильних націй імперії. Особливо це стосувалося доби втілення принципу “права націй на самовизначення”, в якому практично було відмовлено українцям. Адже, спираючись на державне право, Угорщина і надалі прагнула утримати українське Закарпаття у своїх межах. Польський загаль Галичини прагнув приєднати край до Конгресової Польщі. В Буковині румунські сили, єдині, які не складали суттєвої конкуренції українцям, також в своїх соборницьких прагненнях, тобто увійти в межі Великої Румунії, очікували на допомогу своєї національної держави. Виходячи з такої агресивної поведінки сусідів українці намагалися заручитися подібною підтримкою з боку вже існуючої Української держави. Як відмічав з цього приводу голова УПРепрезентації Є. Петрушевич (грудень 1917 р.), першим зримим здобутком проголошення Української республіки над Дніпром стало перекреслення урядових планів щодо насильного влучення українських земель до Польської держави [8, с.647].

Проголошення УНР викликало велике піднесення серед українського політичного проводу Західної України, широких верств населення, які розглядали цю історичну подію як переддень власного національного звільнення. Починаючи з листопада 1917 р., в українському середовищі за будь-якою можливістю неодноразово висловлювалася підтримка державотворчим процесам у Великій Україні. У грудні 1917 р. на вічі віденського студентського товариства “Січ” було прийнято ряд звернень, в тому числі до українського народу, УПРепрезентації настільки радикальних, що вони були заборонені цензурою, а висловлені в них ідеї класифікувалися не інакше, як “ірредентичні” [“ірредента” – незвільнена, уярмлена – Я.В.] та небезпечні для держави. Адже головним домаганням молоді було, виходячи з ідеї самовизначення націй, відірвати українські території від монархії і влучити їх до Української Народної Республіки, для чого пропонувалося розпочати спільні дії з Центральною Радою [9, арк.125].

Спираючись на зростаючу політичну активність та високу національну свідомість західноукраїнського суспільства, нову політичну стратегію намагалось сформулювати і політичне

керівництво. В грудні 1917 р. з боку Президії УПРепрезентації була проголошена декларація, яка стала своєрідною програмою українського національного руху, що нарешті вирвався з вузьких галицьких теренів. Суть її досить складної конструкції зводилась до формулювання постулату, що Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє староукраїнське Галицько-Володимирське князівство, яке довгий час було складовою частиною Київської держави, тобто складає неподільну спадщину української нації. Виходячи з цього, вирішення українського питання бачилося передусім шляхом відбудови Галицько-Володимирського королівства. Поряд із цим заявлялося про історичну необхідність влучення західних українських теренів до складу УНР, “що відповідало би найвищому ідеалові української нації” [10, с.23].

Передумовою здійснення останнього мало бути заключення миру на основі повного і необмеженого права самовизначення народів, яке мало передбачати зміну кордонів держав у відповідності до етнографічного принципу. У випадку ж незмінності кордонів висувалися вимоги об'єднання Галицько-Володимирського королівства з українською частиною Буковини та іншими українськими областями монархії у національний державний організм, який би знаходився у зв'язку із Габсбурзькою монархією. У випадку насильницького об'єднання українських теренів з Польщею був висловлений намір звернутися до міжнародної спільноти з наміром захисту права українців на самовизначення.

Як бачимо, згадана заява та й дії УПРепрезентації як вищого представницького органу в напрямі вироблення державницької політики залишалися досить двозначними: з одного боку твердилося про бажання возз'єднати дві гілки українського народу, а з іншого – доводилась малоімовірність такого результату ближчим часом, а звідси погодження на автономію у складі Австрії, що викликало негативну реакцію з боку радикально налаштованих політичних сил [11, с.50].

Підкреслимо, що згадані заяви українського політичного проводу відбувалися в умовах воєнного часу і могли бути висловлені тільки у відповідній формі. Через згадану причину в досить своєрідній формі був опублікований і комунікат Народного Комітету національно-демократичної партії “Домагання всіх частей української землі” (“Діло”, 22 січня 1918 р.), який об'єднував в одну державницьку проблему українців Галичини, Буковини та Закарпаття. Текст комунікату, виходячи із цензурних обмежень, вийшов доволі неясним, однак, як наголошував згодом К. Левицький, його назва зрештою вказувала на досягнення повного і безумовного “здійснення одного і єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які її досі розділяли” [8, с.714]. З цією метою наприкінці 1917 р. політичний провід українства Австро-Угорщини увійшов у зв'язок з керівництвом УНР, висловлюючи намір широких кіл суспільства до об'єднання з Наддніпрянською Україною. Зокрема, виходячи із спільних політичних інтересів, делегації УНР пропонувалося на мирних переговорах відстоювати влучення українських теренів Галичини та Буковини до УНР, а в разі неможливості цього, на фоні державотворення суміжних і досить агресивно налаштованих націй, утворення з них національної автономії. Була навіть вислана карта, на якій зазначалися кордони суцільної української території [8, с.702].

Згадані дії отримували гарячу підтримку з боку політичних партій, громадськості та державних інституцій УНР. Так, провідна в політичних процесах Наддніпрянської України Українська партія соціалістів-федералістів з моменту свого утворення задекларувала, що ставить перед собою мету спільної боротьби з “закордонними братами”, “йтиме до якнайтіснішого еднання всіх частин української землі і злучення їх до одної цілості” [12, с.28]. Підтримці західних українців, зокрема, заяви-протесту українських парламентаріїв у віденському парламенті з приводу польських зазіхань на українські етнічні землі Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя, частини Волині було присвячене надзвичайне засідання Малої Ради, яке відбулося 11-12 листопада 1917 р. 14 листопада Мала Рада згідно з ухвалами, зокрема, фракцій українських есерів та соціал-демократів, прийняла резолюції, виконання яких поклала на Генеральний Секретаріат. Вони стосувалися як захисту української людності на зайнятих австро-німецькими військами українських територіях колишньої Російської імперії, так і підтримки намагань політичної самореалізації підавстрійських українців [13].

Подібні солідарні акції в листопаді-грудні 1917 р. відбулися в ряді міст Наддніпрянської України, зокрема Києві та Харкові, які стали в роки війни скупченням десятків тисяч “австрійських” українців в якості біженців та військовополонених. На них піддавалася критиці політика Австро-Угорщини, яка фактично віддавала вирішення української проблеми Західної України на відкуп Польщі. До Центральної Ради надходили прохання підтримати прагнення українців Галичини та Буковини щодо вільного національного самовизначення. Логічним наслідком цієї патріотичної хвилі стало формування у Києві за ініціативи колишніх військовополонених Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців, якому судилося відіграти визначну роль у боротьбі за національну державність.

З процесом окреслення кордонів УНР в межах колишньої Російської імперії, починаючи з проголошення III Універсалу Центральної Ради, в сферу її інтересів все частіше потрапляли й західноукраїнські землі. Це знайшло свій вияв у проекті автономного статусу України у складі федеративної Росії, підготованого у листопаді 1917 р. комісією на чолі з М. Грушевським, на основі якого був складений проект Конституції УНР. У цьому документі вперше було порушено питання державної належності українських земель Австро-Угорщини – “Коли б до Російської республіки на основі вільного бажання прилучились західні українські землі, вони можуть також ввійти в склад Української республіки” [цит. за: 14, с.926]. До проблеми Західної України політичне керівництво Центральної Ради впритул наблизилось під час Брестських мирних переговорів, намагаючись вирішити українське питання в Австро-Угорщині шляхом проведення плебісциту серед українського населення Галичини, Буковини та Закарпаття.

Наступний блискавичний перебіг політичних подій першої половини 1918 р., пов'язаний з Брестським мирним договором та фактичною окупацією України австро-німецькими військами, гетьманським переворотом ускладнив становище західних українців. Адже, не маючи змоги спертися на Наддніпрянську Державу, вони в умовах зволікання вирішення української проблеми в руслі виконання секретних домовленостей мирного договору щодо утворення Галицько-Буковинської української автономії у складі Австрії, були вимушені і надалі триматися правового поля Австро-Угорщини, інколи роблячи погрожуючі заяви про намір створення окремого державно-правового ладу в межах імперії, чи приєднання до Української держави над Дніпром (УНР, згодом Української Держави).

Лише брутальний зрив австрійським урядом влітку 1918 р. домовленостей щодо утворення української автономії призвів до остаточного переходу західноукраїнського суспільно-політичного руху на самостійницькі позиції прямим наслідком чого стала національна революція – “листопадовий зрив” та проголошення у листопаді 1918 р. ЗУНР. В наступному, продовжуючи попередню тактику, спрямовану на консолідацію національних сил, соборницькі прагнення, не зважаючи на воєнну інтервенцію та загострення внутрішніх суспільно-політичних суперечностей політичні сили Східної та Західної України спромоглися до утворення на початку 1919 р. Соборної Української Держави, що стало непересічною подією в житті українського народу.

Джерела та література

1. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII Session. – Wien, 1918. – Bd. 1.
2. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії й федерації // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
3. Жерноклєєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918). – Вид. 2-е, доп. – К., 2000.
4. Киричук Ю. Українсько-польські відносини. Східна Галичина початку XX століття // Республіканець. – 1993. – № 10.
5. Попик С.Д. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці, 1999.
6. Нагаєвський В. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993.
7. Яремчук В.Д. Вплив національної ідеї на визвольну боротьбу в західноукраїнському регіоні на початку XX ст. // Події і особистості революційної доби / Збірник. – К., 2003.
8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни 1914-1918 / з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Ч. III. – Львів, 1930.
9. Державний архів Львівської області. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 4042.
10. Лозинський М. Українська революція: Розвідки і матеріали Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – Т. V.
11. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Львів, 1931.
12. Гошуляк І.Л. Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1997. – № 3.
13. Нова Рада. – 1917. – 16 листопада.
14. Стаття М. Грушевського “Проект української конституції”. 07.11.1917 р. // Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К., 2003.

Summary

The author dwells upon the problem of consolidation of the national political forces in the Eastern and Western Ukraine on the final stage of World War I.